

Ders 10. Kazak ve Türk Atasözlerinin Çevirilerinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

(Дәріс 10. Қазақ және түрік мақал-мәтелдерінің аудармасы мәселелері және шешу жолдары)

Ders planı (Дәрістің жоспары):

1. Kazak ve Türk atasözlerinin çevirilerinde karşılaşılan sorunlar
2. Atasözlerinin çevirilerindeki sorunlara çözüm önerileri

Kazak ve Türk atasözlerinin çevirilerinde karşılaşılan sorunlar

Türkiye ile Türk toplumları arasındaki ilişkiler büyük boyutlara eriştiği günümüzde Kazakistan ile Türkiye Cumhuriyeti arasında başta eğitim ve kültür olmak üzere çeşitli alanlarda çok yönlü ve ikili ilişkiler süregelmektedir. Dolayısıyla söz konusu dilleri öğrenme ve inceleme gereği her geçen gün güçlenerek orta çıkmakta, bu diller üzerinde araştırma yapanların ve kültürel değerlerimizi çeviri aracılığıyla tanıtan kültür elçilerimizin sayısı da bir hayli artmaktadır.

Çeviri, bir dilden başka bir dile, bir kültürden başka bir kültüre başlayan diller arası bir yolculuktur, farklı bir deyişle, bir milletin ruh dünyasını yansıtan diller arası bir yolculuktur.

Ünlü Alman şairi, filozof Wolfgang von Goethe çeviriyi şu şekilde tanımlamaktadır: "Çeviri bir halının ters yüzüne benzer. Bir yüzü öteki yüzünün ancak bir izdüşümü olabilir."

Araştırmacı Alan ise çeviri ile ilgili düşüncelerini aşağıdaki ifadelerle açıklamaktadır: "Çeviri, farklı kültürler içinde yoğrulmuş farklı diller arasında bir köprü kurmak, insan olmanın getirdiği ortak noktalar yardımıyla paylaşmanın zevkini tatmaktır" [Alan, s.127].

Genel anlamda çeviri, bir dilde sözlü olarak söylenen veya yazıya dökülen metni dinleyiciye veya okuyucuya hedef dilde anlaşılır bir şekilde iletmektir. Edebi çeviri ise bir dilde yazılan edebi eseri hedef dilin dilsel araçlarıyla okuyuculara orijinal metnin stilistik ve edebi özelliklerini koruyarak ulaştırmaktır. Çeviride, bir sözcüğün, bir ifadenin, bir cümlenin üslup, mana ve mesaj gibi bütün özelliklerini mümkün olabildiğince benzer bir şekilde başka bir dile aktarılması sağlanır. Bu özellikleri aktarırken tam bir benzerlik sağlamak hemen hemen imkansızdır. Çünkü insanlar farklı milliyet, farklı kültür ve farklı hayat felsefelerine sahiptirler. Bu farklılıklar insanların eşya ve hadiselerle değişik yorumlar getirmesine sebep olmaktadır. Kelimeler ve onların zihinde uyandırdıkları kavramlar her kültürde ayrı bir yere sahiptir.

J. Joubert kelimelerin cama benzediklerini, göstermeye yardım etmedikleri zaman görüşe engel olduklarını ifade etmektedir. Gerçekten kelimeler bir ayna gibidir. Bir ruhun, bir kültürün, bir milletin aynası. Kelime aynası öyle parlak olmalı ki, bir kültürü, bir milleti, bir ruhu anlayabilelim; anlayıp köprüler kurabilelim.

Doğan Aksan ise atasözleri ile deyimlerin çevrilmesindeki zorlukları şu ifadelerle dile getirmektedir: "Deyim niteliği taşıyan sözleri, kalıplaşmış öğeleri bir dile tam karşılığını bularak aktarmak kimi zaman bütün olanak dışına çıkar. Örneğin: 'Düğün değil, bayram değil eniştem beni niye öptü? Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla, Dimyata pirince giderken eldeki bulgurdan olmak' gibi deyimleri başka dillere çevirmek değişik kültürlerden kimseleri hiçbir şey anlamayacakları sözlerle karşı karşıya bırakmak olur" [Aksan, s.76].

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, sözüyle, sazıyla, kültürüyle ruh dünyasıyla gergef gibi nakış nakış işlenmiş bir dili çözmek hiç de öyle kolay bir şey değildir, dolayısıyla şiirlerimizin, atasözlerimizin, deyimlerimizin taşıdığı mana ve ruh başka dile aktarıldığında kimi zaman tam olarak yansıtılamaz. O yüzden çeviri yapacak kişinin şiirden, sözün ruhundan, sözün kültüründen anlıyor olması gerekmektedir.

Kavas'ın deymi ile "atasözleri bir milletin hayat pınarları, canlı birer ibret vesikalarıdır. Yaşadığımız kültürün ve hayat şeklimizin özü, kalıplaşmış bir şekli olan atasözleri dünü bugüne, bugünü düne bağlayan ecdat yadigârıdır" [Kavas, s.35].

Ömer Asım Aksoy ise atasözlerini şöyle tanımlamaktadır: "Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece dücünce ve öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan benimsenmiş özsözlerdir. Atasözlerinin hepsi kısadır, özlüdür. Az kelime ile çok şey anlatmaktadır. Atasözleri gerek ifadeleriyle gerek konularıyla bizi hemen saran büyüleyen bir özellik taşımaktadır" [Aksoy, s.36].

Ömirzak Aytbayev ise atasözlerinin önemini şu şekilde açıklamaktadır: "Atalarımız söyleyeceklerini kısa ve öz olarak ifade etmek için folklorumuzun eşsiz hazinesi atasözlerine başvurmuştur. Atalarımız çoğunlukla bileklerinin gücüne değil, kalplerinin sesine güvenmiştir. Sözün çok olmasına değil, öz olmasına önem vermiştir" [Aytbayev, s.4].

Farklı bölgelerde dil, kültür ve edebiyatlarını geliştirerek devam ettiren Kazak ve Türk halklarının atasözlerinde büyük benzerlikler mevcuttur. Bu benzerlikler çoğu kez ses değişikliklerini bir yana atarsak tamamen aynı, bazen bir veya iki kelime değişikliği ile ayrılan, aynı görüşü savunan kelimeler biçimindedir.

Kazak ve Türk atasözlerinin bu benzerliği bugüne kadar devam edegelen ortak dil ve kültür değerlerinin bir parçasını dile getirmektedir. Farklı bölgelerde, farklı şartlarda yaşayan Türk boyları aynı mirası paylaşmış ve bu mirası bir sonrası kuşaklara aktarmıştır. Söz konusu benzerliklere rağmen, atasözlerini, deyim niteliği taşıyan sözleri, kalıplaşmış öğeleri Türkçeden Kazakçaya veya Kazakçadan Türkçeye tam karşılığını bularak çevirmek kimi zaman olanak dışına çıkmaktadır. Örneğin, "Dimyata pirince giderken, evdeki bulgurdan olmak" deyimini Kazakçaya çevirelim. Tam tercümesi "Dimyatka kürişke bara jatkada üydegi jarmadan ayrılıp kaluv" olur. Kazak birisi bu deymi anlamakta zorluk çeker.

Bu deyim çıkış hikayesi de mevcuttur. Dimyat, Mısır'da bir Akdeniz limanıdır, aynı zamanda Mısır'ın en küçük illerinden biridir. Pirinç, buğday, mısır, pamuk, patates, limon, üzüm ve domates öncelikli tarım ürünleridir. Eskiden Mısır'ın meşhur pirinçleri, ince hasırdan örülmüş torbalar içinde Dimyat'tan Türkiye'ye gelmiş. Dimyat'a pirinç almak için giden bir Türk tüccarının bindiği gemi, Akdenizde Arap

korsanları tarafından soyulmuş ve adamcağızın kemerindeki bütün altınlarını almışlar. Binbir müşkilat içinde Türkiye'ye dönen pirinç tüccarı, o yıl iflas etmek durumuna düşmüş. İstanbul'dan kalkmış, memleketi olan Karaman'a gitmiş. O sene tarlasından kalan buğdayları da bulgur tüccarlarına sattığından, kendi ev halkı kışın bulgursuz kalmışlar. “Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak” sözünün aslı buradan kalmıştır. Ancak söz konusu Türkçe deyim “Tokal eşki müyiz suraymın dep sakalınan ayrılıp kalıptı” (*Boynuzsuz keçi boynuz isteyeceğim derken sakalından olmuş*) şeklinde Kazak atasözüyle aktardığımızda her şey açıklığa kavuşmuş olur.

Kazak ve Türk atasözleriyle ilgili bir çok çalışma bulunmaktadır [Nurmuhanov, Ismail, Yazgan]. Bu takdire şayan çalışmalarda Kazak ve Türk atasözleri genel olarak başarılı bir şekilde çevrilmiştir. Ancak bazı atasözlerin çevirisinde birtakım yanlışlıkların yer aldığını görmek mümkündür. İki bini aşkın atasözü ve deyimleri tercüme etmede böyle yanlışlıkların olması doğaldır. Bu yanlışlıklar, Kazak ve Türk atasözleri ve deyimlerini çevrilmesinde karşılaşılan sorunları teşkil etmektedir.

Atasözlerinin çevirilerindeki sorunlara çözüm önerileri

Hangi dilin olmasın, atasözlerinin tercümesinde ilk olarak o atasözünün hedef dildeki karşılığını bulmak gerekir, sadece karşılığı bulunmadığı takdirde kelime kelime aktarma tekniğinden yararlanmak gerekmektedir. Aşağıda belli bir dildeki atasözlerinin hedef dildeki karşılıklarını bulma tekniğine başvurularak yapılan çalışmaya yer verilmiştir. Koyu renkle yazılmış olanlar Kazak veya Türk atasözlerinin orijinalleridir. Açık renkle yazılmış olanlar yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmalardan alınmıştır. İtalik yazıyla yazılmış olanlar bizim önerdiğimiz tercümedir.

İyi olacak hastanın doktor ayagina gelir.

Tâuir bolatın hastanın darigeri öz ayagınan keler.

Jolı bolar jigittiñ jeñgesi şıgar aldınan.

Damlaya damlaya göl olur.

Tamşı tama berse darya boladı.

Köp tükürse, köl bolar.

Bir elin nesi var, iki elin sesi var.

Bir koldıñ nesi bar, eki koldıñ sesi bar.

Jumıla kötergen jük jeñil.

Büyük lokma ye, ama büyük laf konuşma.

Ülken nan je, birak ülken söz söyleme.

At baspaymın degen jerin üş basadı.

Sora sora Bağdat bulunur.

Suray suray Bağdat tabıladı.

Suray suray Mekkege baradı.

Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.
Anasın körüp kızın al, kenerine karap bözin al.
Anasın körüp kızın al, ayagın körüp asın iş.

Ucuz etin yahnisi olmaz.
Arzan ettiñ yahnisi olmaz.
Arzan ettiñ sorpası tatımaz.

Horozu çok olan köyün sabahı geç olur.
Horazı köp bolgan auldıñ tañı keş atadı.
Koyşu köp bolsa, koy aram öledi.
Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş.
Kastrıul döngelenip kakpağın tauıptı.
Apama jezdem say.

Dikensiz gül olmaz.
Tikensiz gül bolmaydı.
Tikensiz rauşangül bolmaydı.

Sakınan göze çöp batar.
Ayaşak közge şöp batadı.
Saktangannıñ közine şögir tüser.

Gülü seven dikenine katlanır.
Güldi unatkan gül tikenine katınar.
Rayşangüldi unatkan tikenine tözedi.

Yarım elma, gönül alma.
Jarım alma, könül alma.
Oramal ton bolmaydı, jol boladı.

Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.
Tura aytkandı togız ayıldan kuadı.
Tura aytkan tuganga jakpaydı.

Ağaç yaşken eğilir.
Ağaş dımkıl kezinde iyiledi.
Balanı jastan, âyeldi bastan.

Mum dibine ışık vermez.
Şırak tübine jarık bermeydi.
Etikşi etikke jarımaydı.

Dokuz kere ölç, bir kere kes.

Togız ölşep, bir kes.
Jeti ret ölşep, bir ret kes.

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.
Ot bolmagan jerden tütün şıkpas.
Jel turmasa, şöptiñ bası kimıldamaydı.

Şimdi de Kazakça atasözlerini Türkçeye aktarmaya çalışalım. “Jolı bolar jigittin jengesi şıgar aldınan” atasözünü ele alalım. Söz konusu atasözü Türkçeye “Şansı yaver gidecek (şanslı) delikanlının yengesi karşısına çıkar” şeklinde aktarmak mümkündür. Ancak bu çeviriyi okuyan bir Türk’ün söz konusu atasözü tam olarak anladığını düşünmek yanlış olur. Bu çevirinin anlaşılması için o kişinin Kazak kültüründe yengelerin, kaynısına evleneceği kızı ayarlama konusunda önemli rol oynadığı bilgisine sahip olması gerekir. Ancak “İyi olacak hastanın doktor ayağına gelir” karşılığı verildiğinde mesaj anlaşılır hale gelmektedir.

Oturgan kız ornın tabar.
Oturana kız yerini bulur.
Sabreden derviş muradına ermiş.

Adamnıñ özi toysa da, közi toymaydı.
İnsanın kendisi doysa da, gözü doymaz.
Açın karnı doyar, gözü doymaz.

Auru kalsa da, adet kalmaydı.
Hastalık kalsa da, alışkanlık kalmaz.
Hastalık geçse de, alışkanlık geçmez.

Tumagan balaga kindik şeşe.
Doğmadık çocuğa göbek anne.
Doğmadık çocuğa don biçilmez.

Eki kemeniñ basın ustagan suga ketedi.
İki geminin başını tutan suya düşer.
İki karpuz bir koltuğa sığmaz.

Oramal ton bolmaydı, jol boladı.
Baş örtüsü kürk olmaz, yol olur.
Yarım elma, gönül alma.

Baska päle tilden.
Başa bela dilden.
Başa bela dilden gelir.

Sabır tübi sarı altın.

Sabır dibi sarı altın.

Sabrın sonu selamettir.

Men urlık kılğandan ay jarık boldı.

Ben hırsızlık yaptığımda gece aydınlık oldu.

Fakir hırsızlığa çıkmış, ay akşamdan doğmuş.

Jel turmasa, şöptin bası kimıldamaydı.

Rüzgar esmese otun başı kımıldamaz.

Rüzgar esmeyince yaprak oynamaz.

Sözümüzü özetleyecek olursak, farklı bölgelerde dil, kültür ve edebiyatlarını geliştirerek devam ettiren Kazak ve Türk halklarının atasözlerinde büyük benzerlikler mevcut olduğu görülmektedir. Ancak bu benzerliklere rağmen, atasözlerini Türkçeden Kazakçaya veya Kazakçadan Türkçeye tam karşılığını bularak çevirmek kimi zaman olanak dışına çıkmaktadır. Çoğu zaman çeviri yapılırken genellikle yalnızca anlamın aktarılacağı düşünülür. Oysa anlamın yanı sıra biçimin ve metnin taşıdığı işlevin de aktarılması gerekmektedir. Çeviride kaynak metin ile erek metin arasında eşdeğerlikten söz edilirken bir çok ögenin eşdeğerliği söz konusu olabilir. Ancak bir sözcüğün, bir ifadenin üslup, mana ve mesaj gibi bütün özelliklerini bir dilden başka bir dile aktarırken tam bir benzerlik sağlamak her zaman mümkün olmadığını söylemekte yarar görüyoruz.

Kazak ve Türk kültürü atasözleri bakımından sürekli kaynayan billurdan bir pınar gibidir. Suyu hiçbir zaman çekilmez, kurumaz. Aksine coştukça coşar ve insanlara yol gösteren bir hayat kaynağı olur. Çünkü atasözleri yüzü güneş gibi parlak, öğüt dolu, özü iyilik, güzellik, doğruluk olan, az sözle çok şey anlatan, problemlere çözüm getiren, halkın ortak malı olan ve atalarımızdan kalan en değerli mirastır. Ona sahip çıkıp onu koruyan yanılmaz hiçbir zaman. Mutlaka her konuda söyleyecek bir sözü, yol gösterici bir ışığı vardır her zaman. O yüzden atasözleri bizim en değerli milli hazinemizdir.

Atasözleri, bir milletin kültürünü yansıtan en önemli mirastır, geçmişten geleceğe uzanan manevi bir köprüdür. Milli hazine ve kültür ürünü özelliğini taşıyan atasözlerimizi sağlıklı çevirmek için çevirinin teorik yönünü iyi kavramalı ve çeşitli çeviri tekniklerden yararlanmalıyız.

Пысықтау сұрақтары (Pekiştirme soruları):

- 1) Ünlü Alman şairi, filozof Wolfgang von Goethe çeviriyi nasıl tanımlamıştır?
- 2) Doğan Aksan'ın atasözleri ile deyimlerin çevirisindeki zorluklarla ilgili görüşünüzü açıklayınız.
- 3) Atasözleri çevirisinde karşılaşılan sorunlar nelerdir?
- 4) Atasözleri ve deyimlerin çevirisinde hangi teknikler kullanılır?
- 5) Atasözleri çevirisinde karşılaşılan sorunlara çözüm önerilerini anlatınız.

Kaynaklar (Әдебиеттер):

1. Kurmanali A. Kazak ve Türk Atasözlerinin Çevirilerinde Karşılaşılan Sorunlar // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Хабаршысы. Филология сериясы. № 4 (50), 2014. – 188-193 бб.
2. Alan Y. Lisan ve İnsan. – İzmir: Töv Yayınları, 1994. – 360 s.
3. Aksan D. Her Yönüyle Dil ve Genel Çizgileriyle Dilbilimi. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009. – 570 s.
4. Kavas Y. Açıklamalı Örneklі Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü. – İstanbul: Ötüken Yayınları, 1991. – 353 s.
5. Aksoy Ö. A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. – Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi, 1981. – 486 s.
6. Айтбаев Ә. Көркем тілдің бір кілті – қазақтың мақал мәтелдерінде // Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. – Алматы: Қайнар университеті баспасы, 2003. – с.4-8.
7. Нұрмаханов А. Түркі фразеологиясы. – Алматы: Ғылым баспасы, 1998. – 270 s.
8. İsmail Z. & Gümüş M. Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri. – Ankara: Engin Yayınevi, 1995. – 417 s.
9. Язган М. Түрік мақал-мәтелдері, тұрақты тіркестері және жұмбақтары. – Алматы: Арыс баспасы, 2008. – 295 s.